

Vitae Parallelae?

Een vergelijking tussen de Duitse genocide op de Herero en de Nama onder generaal Von Trotha (1904-1907) en de expeditie naar de Gajo- en Alaslanden onder overste Van Daalen (1904)

Thierry Tinholt

9719083

Samenvatting

De genocide op de Herero en de Nama in Duits-Zuidwest-Afrika (1904-1907) is de enige door de V.N. erkende genocide in een kolonie in de tijd van het moderne imperialisme. Sommige historici plaatsen deze gebeurtenis vooral in de geschiedenis van Duitsland. Zij zien in deze genocide een vroege manifestatie van typisch Duitse politieke en sociaaleconomische factoren die later zouden leiden tot de Holocaust. Maar steeds meer onderzoekers plaatsen de genocide op de Herero en de Nama in de koloniale context. Zij zijn van mening dat het gebruik van extreem geweld tegen lokale bevolkingen in alle koloniën voorkwam en vaak dezelfde oorzaken hadden. Dit onderzoek probeert een antwoord te geven op de vraag of er inderdaad overeenkomsten zijn vinden tussen de genocide op de Herero en de Nama en ander gevallen van koloniaal geweld. Als casus gebruik ik de tocht van overste Van Daalen door de Gajo- en Alaslanden in 1904. Tijdens deze tocht werden hele dorpen uitgemoord met een groot aandeel vrouwen en kinderen. Behalve de schaal blijken er zeker overeenkomsten te zijn. In een koloniale setting kon een oorlog snel omslaan in een oorlog tegen een heel volk. In beide gevallen werd het verwezenlijken van politieke doelen en het streven naar een ideale kolonie belangrijker geacht dan het welzijn of zelfs voortbestaan van een lokale bevolking.

Inhoudsopgave

Inleiding.....	4
Vergeten genocide?	4
Probleemstelling	4
Historiografie	6
Theoretisch Kader	8
Methodiek.....	10
Hoofdstuk I.....	12
1.1	12
1.2	13
1.3	14
Hoofdstuk II.....	16
2.1	16
2.2	17
2.3	19
Hoofdstuk III.....	21
3.1	21
3.2	22
3.3	24
Conclusie.....	27
Literatuur	29
Primaire Bronnen.....	29
Secundaire Bronnen.....	29

Inleiding

Vergeeten genocide?

‘Het wordt de vergeten genocide van de twintigste eeuw genoemd: de massaslachting van de Duitse koloniale troepen in hun voormalige kolonie Namibië tussen 1904 en 1908. Tienduizenden mensen werden vermoord, tachtig procent van de Herero- en Nama-minderheid werd verdreven of uitgeroeid.’¹

Met deze opening begint een artikel op de website van de NOS naar aanleiding van de reportage *‘Namibië is Duitse koloniale massaslachting nog niet vergeten’* in het actualiteitenprogramma Nieuwsuur op 5 februari 2017. De reportage gaat over de onderhandelingen tussen de Duitse en de Namibische regering over een schadevergoeding en de onrust die dit in Namibië veroorzaakt. De Herero en de Nama zelf zijn namelijk geen deelnemer in deze onderhandelingen en dreigen met geweld tegen de blanke boeren, nazaten van Duitse kolonisten, die nog steeds grote delen van het beste land in bezit hebben.² Ook in veel andere westerse media, zoals *The Guardian* en *The New York Times*, verschenen rond deze tijd artikelen over dit onderwerp.³

Wat opvalt is dat, door zowel Nieuwsuur als door de andere media, direct de link wordt gelegd tussen deze genocide en de latere genocides door Hitler-Duitsland. In de artikelen komen voornamelijk historici aan het woord die wijzen op de continuïteit van deze episode in Duitslands korte koloniale geschiedenis en de Holocaust. Zij zien in de genocide op de Herero en de Nama een belangrijke voorbode van de Holocaust. Het artikel van Nieuwsuur citeert Carl Erichsen, co-auteur van het boek *The Kaiser’s Holocaust: Germany’s forgotten genocide and the colonial roots Of nazism*: ‘Dit was Duitsland’s voornaamste kolonie, waar het de eerste ervaringen opdeed met concentratiekampen, werkkampen, doodskampen. De grondlegger van de nazipartij, Franz Ritter von Epp, paste veel van zijn theorieën hier toe.’⁴

Probleemstelling

Door het verband tussen deze twee genocides te benadrukken, ontstaat het beeld dat de Holocaust voortkwam uit specifiek Duitse kenmerken die deels al in de tijd van het modern imperialisme (1870-1914) aanwezig zouden zijn. Dit impliceert ook dat het Duitse imperialisme afweek van die van de

¹ Bram Vermeulen Correspondent Zuid-Afrika, ‘Namibië is Duitse koloniale massaslachting nog niet vergeten’ [, <http://nos.nl/nieuwsuur/artikel/2156654-namibie-is-duitse-koloniale-massaslachting-nog-niet-vergeten.html>].

² Ibidem.

³ Jason Burke Africa correspondent en and Philip Oltermann, ‘Germany moves to atone for “forgotten genocide” in Namibia’, *The Guardian* (zp 25 december 2016), sectie World news; Norimitsu Onishi, ‘Germany Grapples With Its African Genocide’, *The New York Times* (zp 29 december 2016); Reuters, ‘Germany sued for damages of “forgotten genocide” in Namibia’, *The Guardian* (zp 5 januari 2017), sectie World news.

⁴ Zuid-Afrika, ‘Namibië is Duitse koloniale massaslachting nog niet vergeten’.

andere imperialistische mogendheden in deze periode. Deze benadering doet sterk denken aan de *Sonderweg*-these. Deze historiografische stroming, ontstaan in Duitsland in de jaren zestig, probeerde te verklaren waarom de opkomst van het nationaalsocialisme en de Holocaust juist in Duitsland hadden plaatsgevonden. De verklaring werd gezocht in de afwijkende ontwikkeling van Duitsland tot een moderne natiestaat ten opzichte van andere westerse landen. Sinds de jaren tachtig is er echter steeds meer kritiek gekomen op deze these en veel historici zien deze tegenwoordig als achterhaald. Het is dus des te opmerkelijker, dat deze these in de historiografie van de genocide op de Herero en de Nama nog steeds zo'n grote rol speelt.

Er zijn echter steeds meer historici die wijzen op de grote overeenkomsten tussen de genocide op Herero en de Nama en de vele andere gevallen van extreem koloniaal geweld in het tijdperk van het modern imperialisme. Volgens deze historici maakten alle imperialistische mogendheden zich schuldig aan extreem geweld tegen de lokale bevolkingen en was de genocide op de Herero en de Nama slechts het topje van de ijsberg.⁵ Zij wijzen erop dat bij deze andere gevallen van extreem koloniaal geweld vaak dezelfde factoren en omstandigheden een rol speelden als bij de genocide op de Herero en de Nama. Valt de genocide op de Herero en de Nama nu te verklaren uit de specifieke politieke, sociaaleconomische en sociaal-culturele omstandigheden van het Duitse Keizerrijk, of was deze genocide juist onderdeel van een breder patroon van extreem geweld, dat zich ook in koloniën van andere imperialistische machten voordeed en dezelfde oorzaken had?

Om deze vraag te beantwoorden wil ik een vergelijking maken tussen de genocide op de Herero en de Nama en een geval van extreem koloniaal geweld door een andere imperialistische mogendheid in dezelfde periode. Als casus gebruik ik de tocht van luitenant-kolonel Gotfried Coenraad Ernst van Daalen door de Gajo-, Alas- en Bataklanden in de binnenlanden van Atjeh in 1904. Deze militaire operatie maakte onderdeel uit van de Atjehoorlog, die van 1873 tot 1914 zou duren. Tijdens deze tocht was er, net als in Namibië, sprake een massaslachting. Hele dorpen werden uitgemoord en onder de slachtoffers waren grote aantallen vrouwen en kinderen.⁶ Mijn onderzoeksvraag is: Was de genocide op de Herero en de Nama uniek of onderdeel van een breder patroon van extreem koloniaal geweld, in de periode van het modern imperialisme, in vergelijking met de tocht van Van Daalen?

Om dit te onderzoeken, wil ik antwoord geven op de volgende deelvragen: Wat waren de belangrijkste gebeurtenissen en omstandigheden rondom de genocide op de Herero en de Nama in Namibië (toen Duits-Zuidwest-Afrika geheten)? Wat waren de belangrijkste gebeurtenissen en omstandigheden

⁵ Mark Levene, *The rise of the West and the coming of genocide*. Genocide in the age of the nation-state v. 2 (London ; New York : New York 2005) 3.

⁶ Paul van 't Veer, *De Atjeh-oorlog*. Achtergronden. N.R (Amsterdam 1969) 269.

rondom het extreme geweld tegen de oorspronkelijke bewoners van de Gajo- en Alaslanden tijdens de tocht van Van Daalen? Welke overeenkomsten en welke verschillen waren er tussen de specifieke politieke, sociaaleconomische en sociaal-culturele omstandigheden rondom de genocide op de Herero en de Nama en die rondom het extreme geweld tegen de oorspronkelijke bewoners van de Gajo- en Alaslanden?

Historiografie

In zowel Nieuwsuur, als in de verschillende artikelen in *The Guardian* en *The New York Times* wordt steevast gesproken over ‘de vergeten genocide’. En we zagen hetzelfde al in de titel van het in Nieuwsuur aangehaalde boek *The Kaiser’s Holocaust: Germany’s forgotten genocide and the colonial roots Of nazism*.⁷ Niettemin is er over de genocide op de Herero en de Nama zeer veel wetenschappelijke literatuur te vinden. *The Kaiser’s Holocaust* (2011) is meteen een goed voorbeeld van een recente studie die de overeenkomsten tussen genocide op de Herero en de Nama en de Holocaust tot het uiterste opdrijft. Erichsen en David Olusoga zien in de genocide op de Herero en de Nama onder meer als een eerste uiting van de Duitse zucht naar Lebensraum. Ook wordt er een link gelegd tussen het racisme en de strikte rassensegregatie in de kolonie en de latere rassenwetten van de Nazi’s. Maar de titel suggereert toch eerder dat Keizer Wilhelm II een soort proto-Hitler was.⁸

Ook in het meer genuanceerde *Von Windhuk nach Auschwitz? Beiträge zum Verhältnis von Kolonialismus und Holocaust* (2011) van Jürgen Zimmerer komen deze thema’s van ras en levensruimte weer terug.⁹ Interessant is ook het boek *Absolute destruction: military culture and the practices of war in imperial Germany* (2005) van Isabel V. Hull.¹⁰ Dit boek is eigenlijk een reactie op het (eerdere) werk van onder andere Zimmerer. Hull ontkent dat er overeenkomsten zijn tussen beide genocides. Dat er zoveel Herero en Nama omkwamen tussen 1904 en 1907, was volgens Hull het gevolg van een typisch Duitse manier van oorlogvoeren, die al honderd jaar eerder was ontstaan. De Duitse bevelhebber, generaal Adrian Dietrich Lothar von Trotha, was volgens Hull het schoolvoorbeeld van een officier in deze militaire traditie.¹¹ Hiermee creëert Hull natuurlijk een eigen *Sonderweg*, maar tegelijkertijd maakt zij aannemelijk dat militaire doctrines en tradities een belangrijke rol speelden in het extreem gewelddadige karakter van de oorlog tegen de Herero en de Nama.

⁷ Casper Wulff Erichsen, *The Kaiser’s Holocaust: Germany’s forgotten genocide* (London 2011).

⁸ Piers Brendon, ‘The Kaiser’s Holocaust by David Olusoga & Casper W Erichsen – review’, *The Guardian* (zp 4 december 2010), sectie Books.

⁹ Jürgen Zimmerer, *Von Windhuk nach Auschwitz?: Beiträge zum Verhältnis von Kolonialismus und Holocaust*. Periplus studien 15 (Berlin 2011).

¹⁰ Isabel V. Hull, *Absolute destruction: military culture and the practices of war in imperial Germany* (Ithaca ; London 2005).

¹¹ Isabel Virginia Hull, ‘The military campaign in German Southwest Africa, 1904 - 1907 and the genocide of the Herero and Nama’, *Journal of Namibian studies : history, politics, culture* (2008) 39–44, aldaar 41.

Twee belangrijke werken die wijzen op een breder patroon van extreem koloniaal geweld in het tijdperk van het moderne imperialisme zijn *Genocide in the age of the nation state*, van Mark Levene (2005) en *Empire, colony, genocide: conquest, occupation, and subaltern resistance in world history*, een bundel onder redactie van Dirk Moses (2008).¹² Beiden stellen dat extreem geweld tegen lokale bevolkingen inherent was aan het hebben van koloniën, maar dat de potentie hiervoor vele malen groter werd, toen de staat ging zich vanaf 1870 veel directer ging bemoeien met de koloniën. Moses ziet een direct verband tussen deze intensivering van de koloniale overheersing en de potentie voor genocide. Hij ziet in het geval van Duits-Zuidwest-Afrika een belangrijke casus. Juist omdat het Duitse kolonialisme pas laat op gang kwam, was de staat hier allesbepalend. Daarom waren de gevolgen van de Duitse overheersing hier het meest extreem, inclusief de Duitse reactie toen de Herero en de Nama hiertegen in opstand kwamen.¹³

Levene gebruikt de genocide op de Herero en de Nama als casus om aan te tonen dat deze nauwelijks verschilde van de andere gevallen van extreem koloniaal geweld.¹⁴ Levene vergelijkt in zijn onderzoek verschillende deelaspecten van deze genocide met talloze andere voorbeelden van extreem koloniaal geweld uit de zelfde periode. Ook de Atjehoorlog komt aan bod en Levene merkt op dat ‘Van Daalen’s methods proved him to be the nearest the Dutch could offer in the von Trotha mould.’¹⁵ Veel verder dan deze vergelijking tussen beide bevelhebbers en hun methoden komt Levene niet. Dit werpt gelijk een licht op twee mankementen in zijn vergelijkingen. Ten eerste haalt hij bij elk deelaspect van de genocide op de Herero en de Nama telkens andere voorbeelden in andere koloniën aan. Hierdoor lijkt het alsof Levene aan het ‘shoppen’ is in de enorme berg literatuur die er over koloniaal geweld te vinden is. Daar komt bij dat hij hiervoor overwegend secundaire literatuur gebruikt.

Hoewel de genocide op de Herero en de Nama en enkele andere gevallen van extreem koloniaal geweld een uitgebreide historiografie kennen, is er over het optreden van Van Daalen nauwelijks recente literatuur te vinden, laat staan in deze context. Dit is waarschijnlijk ook de reden dat Levene’s vergelijking maar een halve pagina beslaat en slechts oppervlakkig blijft. In dit onderzoek zal aan beide mankementen aandacht worden besteed. Niet alleen zal uit een diepere analyse blijken of de vergelijking die Levene maakt ook echt opgaat. Bovendien zal dit een krachtiger bewijs zijn dat Levene en Moses gelijk hebben, als er ook bij deze één op één vergelijking veel overeenkomsten blijken te zijn.

¹² A. Dirk Moses, ed., *Empire, colony, genocide: conquest, occupation, and subaltern resistance in world history*. War and genocide vol. 12 (New York, NY [etc] 2008); Mark Levene, *Genocide in the age of the nation state* (London ; New York : New York 2005).

¹³ Moses, *Empire, colony, genocide*, 23–24.

¹⁴ Levene, *The rise of the West and the coming of genocide*, 3.

¹⁵ *Ibidem*, 260.

Theoretisch Kader

Nu rest de vraag of we deze vergelijking überhaupt kunnen maken. De oplettende lezer zal zijn opgevallen dat ik het woord genocide in de koloniale context tot nu toe uitsluitend heb gebruikt voor wat er met de Herero en de Nama is gebeurd. Dit heb ik met opzet gedaan. De genocide op de herero en de Nama wordt door de Verenigde Naties als zodanig erkend en is daarmee de enige door de V.N. erkende koloniale genocide in het tijdperk van het moderne imperialisme.¹⁶ Onder historici bestaat er weliswaar discussie over de vraag of dit inderdaad het enige geval van koloniale genocide was, maar de meesten zijn het er over eens dat hier in ieder geval sprake was van genocide. Ik heb echter geen historicus gevonden die beweert dat er tijdens de tocht van Van Daalen sprake was van genocide. Maar als er bij het ene geval wel sprake was van genocide en bij het andere geval niet, vergelijk ik dan geen appels met peren?

Volgens de definitie van de V.N. wordt onder genocide verstaan:

‘een van de volgende handelingen, gepleegd met de bedoeling om een nationale, etnische, godsdienstige groep, dan wel een groep, behorende tot een bepaald ras, geheel of gedeeltelijk als zodanig te vernietigen:

- a. het doden van leden van de groep;*
- b. het toebrengen van ernstig lichamelijk of geestelijk letsel aan leden van de groep;*
- c. het opzettelijk aan de groep opleggen van levensvoorwaarden die gericht zijn op haar gehele of gedeeltelijke lichamelijke vernietiging;*
- d. het nemen van maatregelen, bedoeld om geboorten binnen de groep te voorkomen;*
- e. het gewelddadig overbrengen van kinderen van de groep naar een andere groep.’¹⁷*

Er zijn in deze definitie drie hoofdcomponenten. Er moet sprake zijn van ‘een nationale, etnische, godsdienstige groep, dan wel een groep, behorende tot een bepaald ras’. Er is onder historici, maar ook onder sociale wetenschappers, veel discussie over de vraag wat dit eigenlijk inhoud. Dit zijn namelijk sociale constructies. Zo kan het dus voorkomen dat de daders de slachtoffergroep zien als een etnische groep, terwijl de slachtoffergroep zichzelf helemaal niet zo ziet. Daarnaast moet er sprake zijn van het ‘geheel of gedeeltelijk [...] vernietigen’ van deze slachtoffergroep en dit moet ook

¹⁶ ‘Whitaker Report on Genocide, 1985 - Prevent Genocide International’, [<http://www.preventgenocide.org/prevent/UNdocs/whitaker/>].

¹⁷ ‘Genocide’ *Wikipedia* (zp 2016).

‘de bedoeling’ zijn. Het zijn deze laatste twee componenten van schaal en intentie die bij de meeste onderzoekers nog steeds de hoofdrol spelen bij de vraag of er sprake is van genocide.¹⁸

In zijn artikel ‘Epilogue: On genocide and mass violence in colonial Indonesia’ stelt de Utrechtse hoogleraar Remco Raben dat het meeste koloniale geweld in Nederlands-Indië niet te classificeren valt als echte genocide, maar dat het kan lonen om met ‘the lens of genocide’ naar deze gebeurtenissen te kijken.¹⁹ Raben vindt dat onder andere het geweld in Atjeh weldegelijk een genocidaal karakter had. Bij de Holocaust en andere grote genocides uit de 20^e-eeuw werd de intentie om een bevolkingsgroep te vernietigen of te verdrijven openlijk gepropageerd door de staat. Het aantonen van intentie is, volgens Raben, in de meeste koloniale situaties een stuk moeilijker. Het doel van de meeste koloniale militaire operaties was het veroveren van nieuwe gebieden of het onderdrukken van opstanden, niet het vernietigen van (grote delen van) inheemse bevolkingsgroepen. Maar de verschillende methoden die koloniale legers gebruikten konden wel degelijk tot grote aantallen doden onder inheemse bevolkingen leiden. Niet alleen was men hier vaak van op de hoogte, soms was dit ook *bewust* de bedoeling. Dat dit extreme geweld in vergelijking met ‘canonieke’ genocides kleinschalig en zeer lokaal kon zijn, zou volgens Raben ook geen belemmering moeten zijn om beiden met elkaar te vergelijken, zeker als men kijkt naar de gevolgen voor lokale bevolkingsgroepen.²⁰

Als we met dit in het achterhoofd kijken naar de schaal, dan lijken de 3.000 slachtoffers die bij de tocht van Van Daalen vielen, inderdaad weinig in vergelijking met de genocide van de Herero en de Nama. Maar deze 3.000 doden maakten, zo wordt geschat, waarschijnlijk tussen een kwart en een derde van de oorspronkelijke bevolking van de Gajo- en Alaslanden uit.²¹ Daar komt nog bij dat deze cijfers uit officiële koloniale bronnen komen. Aangezien officiële cijfers meestal aan de conservatieve kant zitten, is het zeer waarschijnlijk dat het werkelijke cijfer (veel) hoger ligt. En er is nog iets anders aan de hand met dit getal van ongeveer 3.000. Dit is namelijk de optelsom van alle slachtoffers die bij de verschillende ‘gevechten’ en ‘veroveringen’ waren gevallen. Hoeveel mensen zijn omgekomen van de honger of door ziekten, doordat hele dorpen waren vernietigd en voedsel en vee waren meegenomen, blijft hier volledig buiten beeld. Men kan dus stellen dat de gevolgen voor de inwoners van de Gajo-, Alaslanden van dezelfde orde waren als voor de Herero. Dat de laatste een veel grotere bevolkingsgroep was, doet hier niets aan af.

¹⁸ Remco Raben, ‘Epilogue: On genocide and mass violence in colonial Indonesia’, *Journal of genocide research* 14 (2012) 485–502, aldaar 498.

¹⁹ Raben, ‘Epilogue’.

²⁰ Ibidem, 498–499.

²¹ Veer, *De Atjeh-oorlog*, 269.

Methodiek

In het eerste deel van dit onderzoek zal ik een korte schets geven van de aanloop naar en de belangrijkste gebeurtenissen rond de genocide op de Herero en de Nama in Duits-Zuidwest-Afrika tussen 1904 en 1907. In het tweede deel zal ik hetzelfde doen voor de tocht van Van Daalen door de Gajo- en Alaslanden in 1904. Voor deze hoofdstukken zal ik voornamelijk gebruik maken van secundaire literatuur. In het derde deel leg ik beide casus naast elkaar om te kijken of er overeenkomsten zijn in de omstandigheden rondom deze gevallen van extreem koloniaal geweld. Hierbij zal ik gebruik maken een aantal veelgenoemde omstandigheden en factoren in die ik in de literatuur over de genocide op de Herero en de Nama ben tegengekomen. Vervolgens zal ik onderzoeken of zich tijdens de tocht van Van Daalen vergelijkbare omstandigheden en factoren voordeden.

Zoals reeds opgemerkt is er nauwelijks recente literatuur te vinden over de Atjehoorlog en de ‘tocht’. Hét standaardwerk is nog altijd het bijna vijftig jaar oude *De Atjeh-oorlog*, van Paul van 't Veer (1969). Sinds Mark Levene zijn vergelijking maakte in 2005 is er wel meer onderzoek gekomen naar koloniaal geweld in Nederlands-Indië vanuit het perspectief van genocide. In 2012 was er een speciale editie van de *Journal of genocide research*, later uitgebracht als *Colonial counterinsurgency and mass violence: the Dutch empire in Indonesia*, met bijdragen van verschillende Nederlandse onderzoekers, waaronder het artikel van Raben. Dirk Moses is hier overigens co-redacteur.²² Hoewel deze bundel bij dit onderzoek kan helpen bij het analyseren van de omstandigheden rondom de tocht van Van Daalen, heeft geen van de artikelen de ‘tocht’ als (hoofd-) onderwerp. Daarom zal ik bij mijn analyse ook gebruik maken van primaire bronnen. De belangrijkste daarvan zijn:

Nota van Christiaan Snouck Hurgronje aan de gouverneur-generaal Willem Rooseboom, Batavia, 2 oktober 1903. Hurgronje schreef deze nota toen de steeds stroevere verhouding tussen hem en Van Heutsz, maar vooral toen Van Heutsz zijn deskundigheid in het openbaar ter discussie had gesteld, tot een breuk leidde. De nota is dan ook in de eerste plaats een apologie. Naast een opsomming van zijn eigen wapenfeiten geeft Hurgronje onder andere kritiek op de gewelddadige excessen onder Van Heutsz. Hij waarschuwt speciaal voor Van Heutsz's tweede man en beoogd opvolger als gouverneur van Atjeh: Luitenant-Kolonel Van Daalen.

De tocht van overste van Daalen door de Gajo-, Alas- en Bataklanden van 8 februari tot 23 juli 1904 van Luitenant J.C.J. Kempees. Dit is een van de twee ooggetuigenverslagen van de tocht zelf. Kempees was Van Daalen's adjudant tijdens de tocht. Hij schreef het boek, na terugkomst, in opdracht van Van

²² Bart Littikhuis en A. Dirk Moses, ed., *Colonial counterinsurgency and mass violence: the Dutch empire in Indonesia*. Routledge studies in the modern history of Asia 99 (London 2014).

Daalen. Het boek leest als een soort avonturenroman en is dus weinig objectief te noemen. Tegelijkertijd staat het aantal slachtoffers, mannen, vrouwen en kinderen, keurig netjes per dorp vermeld, inclusief het aantal verschoten kogels. Het bevat zelfs foto's waarop de marechaussee trots poseert in de met lijken bezaaide dorpen.

Hoe beschaafd Nederland in de twintigste eeuw vrede en orde scheidt op Atjeh door Wekker. Dit was een serie artikelen die in het Haagse dagblad *De Avondpost* verscheen in 1907. De artikelen waren geschreven door Oud-Maréchaussée-Officier W. A. van Oorschot en Wekker was zijn pseudoniem. Deze officier was door Van Daalen voor de krijgsraad gebracht en dit was zijn wraak. De artikelen zijn een aaneenschakeling van misstanden en gewelddadige excessen onder het gouverneurschap van Van Daalen in Atjeh (1904-1908). Uiteindelijk leidde dit mede tot het ontslag van Van Daalen als gouverneur van Atjeh in 1908. Het stuk is zeer tendentiekus, maar de vele aangehaalde voorbeelden geven een inkijkje in de dagelijkse praktijk van de oorlog in Atjeh vanuit het perspectief van een officier.

Archief Gotfried Coenraad Ernst van Daalen. Ten slotte ben ik in het International Institute of Social History geweest om te kijken in het persoonlijk archief van Van Daalen. Ik vond hier onder andere het officiële verslag van Van Daalen over de tocht naar de Gajo- en Alaslanden en ambtelijke brieven die hij tijdens de tocht verstuurde. Samen vormen zij belangrijk vergelijkingsmateriaal met het werk van Kempees.

Hoofdstuk I

1.1

Duits-Zuidwest-Afrika was als enige Duitse kolonie een vestigingskolonie. Het moest een modelkolonie worden. Vanaf het begin van de kolonie was het de bedoeling om uiteindelijk alle lokale bevolkingen onder het koloniale bestuur te brengen, te registreren en op te voeden tot goedkope arbeidskrachten, om zo de kolonie tot economische bloei te brengen. Een strikte rassensegregatie achtte men hierbij onontbeerlijk. Tegelijkertijd had men de medewerking nodig van de plaatselijke stamhoofden en leiders, om de veiligheid van de nieuwe kolonie te waarborgen. De in 1893 aangestelde gouverneur Theodor Leutwein bouwde daarom zijn beleid op deze twee, uiteindelijk onvereenigbare, uitgangspunten. Met een klassieke verdeel-en-heers strategie wist hij met een aantal stamhoofden verdragen af te sluiten voor wederzijdse militaire bijstand. De belangrijkste hiervan waren Samuel Maharero, leider van de Herero en Hendrik Witbooi, leider van de Nama.²³

Tijdens zijn bewind bouwde Leutwein aan een strak Duits bestuur en kwamen er steeds meer Duitse blanken om hier een nieuw bestaan op te bouwen. Hierdoor ontstonden langzaam aan steeds vaker conflicten tussen deze nieuwkomers en de lokale bevolkingen. Al snel bleek dat het koloniale bestuur en rechtspraak bijna altijd in het voordeel van de blanken oordeelden. Omdat de meeste stammen in Duits-Zuidwest-Afrika nomadische veetelers waren ging dit toch een tijd lang goed. Bij conflicten konden zij eenvoudig naar een ander gebied trekken en hun vee meenemen. Eind 19^e eeuw brak er echter een catastrofale epidemie uit onder vee van de Herero, de Nama en de andere stammen in het gebied. Binnen enkele jaren raakten zij meer dan 90% van hun veestapel kwijt en daarmee hun bestaansmiddel.

Om te overleven waren velen gedwongen om te werken bij de blanke boeren, die hun vee hadden kunnen inenten, of bij westerse bedrijven die zaten te springen om goedkope arbeidskrachten. Daarnaast maakten veel blanke kolonisten misbruik van de situatie door tegen slechte voorwaarden geld te lenen, met (communaal) land als onderpand. Zo kwam steeds meer land in handen van de kolonisten. Dit had natuurlijk ook tot gevolg dat zo steeds meer Afrikanen onder het Duitse koloniale bestuur kwamen. Als boerenknecht, mijnwerker of spoorwegarbeider, kwamen zij erachter wat het betekende om als heloten te worden behandeld door de Duitsers. Gevallen van mishandeling, moord en verkrachtingen waren schering en inslag en werden nauwelijks bestraft. Toen een spoorverbinding

²³ Jürgen Zimmerer, 'The model colony? Racial segregation, forced labour and total control in German South-West Africa' in: Jürgen Zimmerer, Joachim Zeller en Edward Neather, (eds.), *Genocide in German South-West Africa: the colonial war (1904-1908) in Namibia and its aftermath* (Monmouth 2008) 19–35.

met het binnenland dreigde af te komen en daarmee het feit van de Duitse overheersing, zagen de Herero onder hun leider Maharero geen andere uitweg meer, dan in opstand te komen.²⁴

1.2

In januari 1904 brak de opstand uit. Hierbij werden een aantal Duitse vestigingsplaatsen belegerd en bezet en vielen nog geen 150 doden onder de blanke kolonisten en soldaten. Maharero had zijn strijders uitdrukkelijk verboden vrouwen, kinderen en missionarissen te doden en hier werd door de Herero grotendeels aan gehouden. Na aanvankelijke grote successen, ontstond al snel een patstelling. Leutwein wist binnen enkele maanden de meeste Duitse vestigingsplaatsen te ontzetten. Maar met de beperkte middelen die hij tot zijn beschikking had lukte het hem niet de Herero, die ondertussen een guerrilla waren begonnen, definitief te verslaan. Hij besloot te onderhandelingen.

Toen de Herero rebelleerden stond echter niet alleen het verwezenlijken van deze modelkolonie in Duits-Zuidwest-Afrika op het spel. De opstand kwam als een volledige verrassing en even leek het er op dat Duitsland de kolonie zelfs helemaal zou kwijtraken. Dit zag je dan ook terug in de hysterie die zich meester maakte van de kolonisten toen de opstand uitbrak. Er werd meteen gezocht naar een zondebok voor de opstand van de Herero. Eerst zouden de Britten de Herero hebben aangezet. Daarna was het de schuld van de Duitse missionarissen. Vervolgens kreeg Leutwein de schuld, omdat hij zaken had gedaan met de verschillende hoofdmannen. Ook zou hij nog hebben willen onderhandelen nadat de opstand al was uitgebroken.

Toen eenmaal duidelijk werd dat de Herero de opstand zelf hadden voorbereid, richtte alle woede zich op hen. Er gingen de meest afschuwelijke verhalen rond over verkrachtende en moordende Herero. Al snel vonden er arbitraire executies plaats en werden krijgsgevangenen zonder pardon afgemaakt (veel soldaten waren kolonist). Leutwein probeerde dit nog halfhartig te voorkomen, maar koos uiteindelijk eieren voor zijn geld, toen hij zijn eigen positie in gevaar zag komen. Niettemin ontstond ook in Duitsland zelf een hele anti-Herero propaganda campagne. De gruwelverhalen werden vaak klakkeloos overgenomen. Ook waren er enkele invloedrijke kolonisten die zich direct bij Keizer beklagden over het, in hun ogen, slappe beleid van Leutwein.²⁵

Tot overmaat van ramp viel de opstand van de Herero samen met de, met veel bombarie aangekondigde, nieuwe 'Weltpolitik' van Keizer Wilhelm II. Daarom werd deze opstand gezien als een direct gevaar voor de prestige van het Keizerrijk en daarmee van de nationale veiligheid. Al op 9 februari kreeg Leutwein te horen dat de Keizer hem de regie ontnam en deze plaatste bij de Duitse

²⁴ Ibidem, 42–43.

²⁵ Horst Drechsler, *Let us die fighting: the struggle of the Herero and Nama against German imperialism (1884-1915)*. Zed press series ; 3. Africa (London 1980) 144–147.

Generale Staf. Eind februari werd Leutwein verboden nog langer te onderhandelen met de Herero.²⁶ Vervolgens werd er een enorme troepenmacht van 14.000 soldaten naar Duits-Zuidwest-Afrika gestuurd. De voorzichtige, doch redelijk succesvolle gouverneur Leutwein, werd vervangen door de racistische houwdegen Luitenant-Generaal Lothar Von Trotha.

1.3

Hiermee werden alle andere overwegingen overboord gegooid en werd dit een louter militaire aangelegenheid.²⁷ In een brief aan Leutwein schreef Von Trotha: 'I did not receive any instructions or directives on being appointed Commander-in-Chief in South West Afrika. His Majesty the Emperor only said that he expected me to crush the rebellion by fair means or foul [...].'²⁸ Na aankomst probeerde Von Trotha de deels nog in aanbouw zijnde spoorverbinding, die constant doelwit was van sabotages, te beveiligen. Maar verder wachtte hij enkele maanden totdat alle troepen uit Duitsland waren overgekomen. De Herero hadden zich in de tussentijd teruggetrokken op de Waterberg, een grote plateau in het binnenland, met vrouwen, kinderen en hun vee.

Op 11 augustus omsingelde Von Trotha de Herero, terwijl deze een vredesvoorstel verwachtten. Hier wilde Von Trotha echter niets van weten en na een bombardement van enkele dagen, viel hij aan. De slag was een militaire overwinning, maar de meeste Herero wisten te ontkomen en vluchtten naar de Omahekewoestijn. De Duitse soldaten richtten onder de achterblijvers een waar bloedbad aan. Mannen, vrouwen en kinderen werden zonder pardon over de kling gejaagd en er werden geen gevangenen gemaakt. Hierna zette Von Trotha direct de achtervolging in en dreef de gevluchte Herero verder en verder de woestijn in. Elke Herero die zij vonden werd gedood en waterputten werden bewaakt of vergiftigd.

Toen de achtervolging moest worden gestaakt vanwege ziekten en slechte logistiek, sloot hij op 2 oktober 1904 de terugweg af met een cordon van 250 km en vaardigde zijn beruchte *Vernichtungsbefehl* uit:

'I, the great general of the German soldiers, send this letter to the Hereros. The Hereros are German subjects no longer. They have killed, stolen, cut off the ears and other parts of the body of wounded soldiers, and now are too cowardly to want to fight any longer. I announce to the people that whoever hands me one of the chiefs shall receive 1,000 marks, and 5,000 marks for Samuel Maherero. The Herero nation must now leave the country. If it refuses, I shall compel it to do so with the 'long tube' (cannon). Any Herero found inside the German frontier, with or

²⁶ Zimmerer, Zeller en Neather, *Genocide in German South-West Africa*, 45–46.

²⁷ Hull, 'The military campaign in German Southwest Africa, 1904 - 1907 and the genocide of the Herero and Nama', 39–40.

²⁸ Lothar Trotha, von, 'Trotha to Leutwein,' (zp 1904), Reichskolonialamt, File No. 2089.

without a gun or cattle, will be executed. I shall spare neither women nor children. I shall give the order to drive them away and fire on them. Such are my words to the Herero people.’²⁹

Veruit de meeste Herero waren toen echter al van honger en dorst omgekomen.³⁰ Er volgde nog een tweede proclamatie gericht aan de troepen, waarin werd opgeroepen om vrouwen en kinderen alleen te verjagen en niet dood te schieten. In de praktijk werden alle mannen, vrouwen en kinderen, die in de handen van de soldaten raakten, gedood. Uiteraard trof het de Herero die het wel lukte levend te ontsnappen naar de woestijn hetzelfde lot. Het zou uiteindelijk maar 1.000 Herero lukken om deze weer levend uit te komen.³¹ Uiteindelijk stopt de operatie van Von Trotha, niet omdat de generale staf niet achter zijn doelen staat, maar omdat het niet haalbaar bleek. De oorlog kostte veel geld en er waren ziekten onder de soldaten. Nog veel langer de woestijn dichthouden zou alleen maar leiden tot nóg hogere kosten en doden onder de soldaten.

Uiteindelijk komen er toch onderhandelingen met de Herero tot overgave. In november 1904 verzoekt Rijkskanselier Von Bülow de Keizer om Von Trotha’s Vernichtungsbefehl in te trekken. Het duurt nog 2 weken voordat een terughoudende Wilhelm hier uiteindelijk mee instemt.³² Men besloot de overgebleven Herero in concentratiekampen op te sluiten. Maar vooral ook veel Nama, die ondertussen in het zuiden in opstand waren gekomen, werden in deze kampen opgesloten. Onder de erbarmelijke omstandigheden en dwangarbeid kwamen nog eens duizenden mannen, vrouwen en kinderen om. Uiteindelijk waren er in 1908, toen de laatste kampen werden opgeheven, van de naar schatting 60.000 tot 80.000 Herero, nog maar enkele duizenden in Namibië. Van de, naar schatting, 20.000 Nama waren er minder dan 10.000 nog in leven.

²⁹ Drechsler, *Let us die fighting*, 156.

³⁰ Jürgen Zimmerer, ‘War, concentrationcamps and genocide in South-West Africa; The first German genocide’ in: Zimmerer, Zeller en Neather (eds.), *Genocide in German South-West Africa*, 41-63, aldaar 45–50.

³¹ Drechsler, *Let us die fighting*, 156–157.

³² *Ibidem*, 162–166.

Hoofdstuk II

2.1

Toen overste Van Daalen aan zijn tocht begon voerde Nederland al dertig jaar een oorlog in Atjeh. Ook na de tocht zou de oorlog nog zeker tien jaar duren. Zelfs na het officiële einde van de oorlog in 1914, zou het tot de inval van de Japanners nooit echt rustig worden op Atjeh. In het totaal wordt het aantal doden geschat op ongeveer 75.000 Atjehers, 12.500 koloniale militairen en 25.000 koelies en dwangarbeiders in dienst van het KNIL.³³ Atjeh was een voorheen onafhankelijk sultanaat in het noorden van het eiland Sumatra dat toen al grotendeels onderdeel was van Nederlands-Indië. Toen in 1867 het Suezkanaal openging werd dit sultanaat, gelegen aan de straat van Malakka en vlak bij het Britse Singapore, van groot strategisch belang. Daar kwam bij dat er op Oost-Sumatra een enorme bloei in de handel was ontstaan. Na een verdrag te hebben gesloten met de Britten in 1871, had Nederland de vrije hand gekregen op heel Sumatra en stuurde bewust aan op een oorlog.

In 1873 vond Nederland een aanleiding en stuurde een troepenmacht naar Atjeh.³⁴ Nederland kreeg echter te maken met een oorlog waar het totaal niet op was voorbereid. Dit had te maken met het feit dat Atjeh aan de ene kant sterk gedecentraliseerd was, waardoor er dus geen ‘zaken’ konden worden gedaan met de Sultan, omdat deze feitelijk weinig macht bezat. Aan de andere kant bleven de Atjehers zich hardnekkig verzetten tegen de binnendringers. Het koloniale leger wist eigenlijk alleen het gebied rondom de hoofdstad Banda Atjeh (Kotaradja of Koetaradja in de koloniale tijd) bezet te houden. Toen de Nederlanders zelfs daar werden aangevallen hield het leger, onder generaal Karel van der Heijden, een ‘voorbeeldloze tuchtiging’ in de grote Atjeh-vallei waarbij niet alleen Atjehse strijders werden aangepakt, maar ook hele dorpen werden platgebrand en de lokale bevolking niet werd gespaard. Daarna trok het leger zich weer terug achter de linie rondom Banda Atjeh en begon het hele proces weer van voren af aan. Tussen 1874 en 1880 zouden zo honderden dorpen in vlammen zijn opgegaan en kwamen tienduizenden om.³⁵

Meerdere keren werd de oorlog voor beëindigd verklaard en even zoveel keren bleek dit niet het geval. Ondertussen was bleef de oorlog maar slachtoffers maken. Behalve onder Atjehers, vielen bij het KNIL juist in deze periode de meeste slachtoffers. Naast het constante geweld, eisten cholera-epidemieën en andere ziekten vele levens. Een veroordeling tot dwangarbeid op Atjeh stond zelfs nagenoeg gelijk aan een terdoodveroordeling. Tegelijkertijd maakte dit dat terugtrekken geen optie was, omdat al dit

³³ P. M. H. Groen, ‘Geweld en geweten’, *Militaire spectator : tijdschrift voor het Nederlandsche leger* 182 (2013) 248–266, aldaar 255.

³⁴ Veer, *De Atjeh-oorlog*, 88–101.

³⁵ Groen, ‘Geweld en geweten’, 256–257.

verlies dan voor niets zou zijn geweest.³⁶ Wat ook niet meehielp was dat de Atjehers regelmatig boten kaapten en de, vaak internationale, bemanning gijzelde voor losgeld. Niet alleen deed dit het Nederlands prestige weinig goeds. Omdat Atjeh aan belangrijke vaarroutes lag en in de internationaal erkende Nederlandse invloedssfeer, leidde dit soms tot heftige diplomatieke botsingen met andere koloniale machten.³⁷ Naast de vele doden onder de eigen soldaten en dwangarbeiders, kostte de oorlog enorm veel geld. Door een crisis in koloniale producten vanaf 1884 daalden de inkomsten, terwijl de oorlog een steeds groter deel van de krimpende Indische begroting opslokte. Dit ging vooral ten koste van de verdere ontwikkeling van de rest van Nederlands-Indië. Deze stond dan ook zo goed als stil.³⁸

2.2

Vanaf 1890 veranderd het koloniale beleid. Dit was de tijd van de ‘scramble for Africa’. Ook in het Oosten begonnen de koloniale machten de buitengebieden van hun bestaande kolonies te veroveren en Nederland kon niet achterblijven. Uiteraard speelden de eerdere motieven nog steeds een rol. En er was een nieuw winstgevend product bijgekomen dat men vooral op Sumatra kon vinden: olie. Daarnaast had men een nieuwe rechtvaardiging in de morele roeping om de kolonie te ontwikkelen naar moderne westerse maatstaven, de latere *ethische politiek*. Voordat Nederland deze ‘idealen’ kon verwezenlijken moest eerst heel Indië onder daadwerkelijk Nederlands bestuur komen, te beginnen met Atjeh.³⁹

Eerst probeerde men dit met het bewapenen van een lokale hoofdman, Toekoe Oemar en zijn legertje van 1.000 man. Dit mislukte echter volledig toen deze zich in 1896 aansloot bij het verzet. In reactie hierop sluiten zich ook de meeste eerder onderworpen lokale hoofden zich bij hem aan. Alle Nederlandse posten buiten Banda Atjeh werden belegerd. Dit werd bekend als ‘het verraad van Toekoe Oemar’. Even brak er zelfs paniek uit in Banda Atjeh en er ontstond chaos in de straten wegens geruchten over een op handen zijnde evacuatie. In Nederland ging er een golf van nationalistische gevoelens en verontwaardiging om dit verraad.⁴⁰ Na van de schrik te zijn bekomen, zond Batavia direct een grote legermacht naar Atjeh onder generaal A. Vetter. Eerst werden de belegerde buitenposten met veel moeite een voor een ontzet en opgedoekt. Uiteraard volgde weer een ‘voorbeeldloze tuchtiging’. Nederland was weer terug bij af.⁴¹

³⁶ Ibidem, 255–258.

³⁷ Veer, *De Atjeh-oorlog*, 148–153.

³⁸ Ibidem, 143–147.

³⁹ Groen, ‘Geweld en geweten’, 258.

⁴⁰ Veer, *De Atjeh-oorlog*, 199–202.

⁴¹ Ibidem, 203–204.

Een van Vetter's stafofficieren zag dit met lede ogen aan, majoor Joannes Benedictus van Heutsz. Van Heutsz had al langer kritiek op het gevoerde beleid in Atjeh en had in die jaren een medestander gevonden in de oriëntalist Christiaan Snouck Hurgronje (als adviseur verbonden aan de Gouverneur Generaal van Nederlands-Indië). Beiden waren tegen het bewapenen van Toekoe Oemar geweest. Hurgronje was gespecialiseerd in de Islam en had als regeringsadviseur maandenlang onderzoek gedaan in het islamitische Atjeh in 1892. Uit dit onderzoek concludeerde hij, dat het vooral de islamitische geestelijken, de oelama, waren die de leiders waren van het verzet in Atjeh. Met hen was, volgens Hurgronje, geen discussie mogelijk. Het was dus zaak om deze oelama en hun aanhangers 'zeer gevoelig te slaan'.⁴² Om dit te bereiken moest men de verzetsleiders meedogenloos achtervolgen. Essentieel hierbij was de medewerking van dorpschoude en de bevolking. Deze moesten dus zoveel mogelijk worden ontzien. 'Het ging er om als een chirurg geweld toe te passen: de 'kwaadwillenden' uit te schakelen en de 'goedwillenden' te sparen.'

Een ander essentieel onderdeel was een stevig militair bestuur in de ingelijfde gebieden. Dit diende ter consolidatie, maar het was ook de bedoeling dat de bevolking, door middel van herendiensten en afdrachten, bij de verdere strijd kon worden ingezet. Uiteraard moest dit zo eerlijk mogelijk gebeuren. Daarnaast moest zo snel een begin gemaakt worden met de economische ontwikkeling van het betreffende gebied. Uiteraard paste dit alles naadloos op de ethische politiek. Na jarenlang genegeerd te zijn kregen Van Heutsz en Hurgronje, in de nasleep van het debacle van Toekoe Oemar, eindelijk de kans⁴³ In maart 1898 werd Van Heutsz Gouverneur van Atjeh. Binnen enkele jaren wist hij bijna heel Atjeh te onderwerpen. In zijn verovering van Atjeh werd Van Heutsz bijgestaan door Hurgronje als adviseur.⁴⁴

Om de verzetsgroepen tot in de jungle, moeraslanden en gebergten te kunnen achtervolgen, maakte Van Heutsz steeds meer gebruik van het in 1890 in Atjeh opgerichte korps marechaussee. Behalve de leiding, bestond dit korps uitsluitend uit Javaanse en Ambonese militairen, die beter geschikt waren voor dit soort missies. Zij waren opgedeeld in brigades van 20 man, die konden worden samengevoegd tot een divisie van maximaal 250 man. Ze waren volledig zelfvoorzienend en konden wekenlang achter guerrillagroepen aanjagen. Bewapend met de moderne M-95 repetearkarabijn konden ze veel sneller schieten dan de meeste tegenstanders. De methode van precisiegeweld tegen lokale verzetsgroepen en waarbij de lokale bevolking zoveel mogelijk werd ontzien, werd bekend als het *Van Heutsz-stelsel*.⁴⁵

⁴² Christiaan Snouck Hurgronje, Emile Gobée en Cornelis Adriaanse, *Ambtelijke adviezen van C. Snouck Hurgronje 1889-1936*. Rijks geschiedkundige publicatiën. Kleine ser 33-35 ('s-Gravenhage 1957) 95.

⁴³ Groen, 'Geweld en geweten', 259.

⁴⁴ Veer, *De Atjeh-oorlog*, 233-234.

⁴⁵ Groen, 'Geweld en geweten', 259.

2.3

Dit was althans de theorie. In de praktijk waren de jaren onder Van Heutsz als gouverneur van Atjeh (1899-1904) en later als gouverneur generaal (1904-1909), de bloedigste jaren van de hele Atjeh-oorlog. Volgens officiële cijfers vielen onder de Atjehse bevolking 21.865 doden. Dit was bijna 4% van de totale bevolking van Atjeh.⁴⁶ Daar kwam bij, dat bij dit geweld de bevolking in de praktijk nauwelijks werd ontzien. Er was sprake van plunderingen, dorpen (kampongs) die in de as werden gelegd, standrechtelijke executies en mishandelingen. In humanitair opzicht was er dus nauwelijks verschil met de jaren tachtig van de negentiende eeuw met de ‘voorbeeldloze tuchtigingen’ onder generaal Van der Heijden. Het geweld was weliswaar kleinschaliger, maar tegelijkertijd intensiever. Het grote verschil was echter, dat de nieuwe strategie militair gezien uiterst succesvol bleek. Uiteindelijk leidde het aanhoudende geweld en de nadruk op een militaire benadering tot een breuk tussen Snouck Hurgronje en Van Heutsz.⁴⁷

De tocht van Luitenant-Kolonel Van Daalen door de Gajo-, Alas- en Bataklanden in de binnenlanden van Atjeh van 8 februari tot 23 juli 1904 moest het sluitstuk worden van de verovering van Atjeh onder Van Heutsz. Van Daalen was de rechterhand van Van Heutsz en diens beoogd opvolger als gouverneur van Atjeh. Niet alleen was dit moeilijk toegankelijk gebied nog nauwelijks in kaart gebracht, men had het vermoeden dat de Gajo's en Alassers steun hadden gegeven aan het Atjeh's verzet. In 1902 had een colonne onder kapitein Colijn (de latere minister-president) al eens geprobeerd dit gebied te betreden, maar zij werd door de bewoners tegengehouden in de nauwe bergpassen naar dit gebied. Dit keer werd de expeditie zorgvuldig voorbereid. Van Heutsz bemoeide zich persoonlijk met de samenstelling van de marechaussee-colonne en had de beste officieren en brigades uitgezocht voor deze excursie. Naast ruim 200 militairen en 450 dragers, stuurde Van Heutsz een mijnningénieur, een botanist en enkele mensen van de topografische dienst mee om het gebied beter in kaart te brengen.⁴⁸

Van Daalen had een maand van tevoren in een brief de dorpschoufden van de Gajo- en Alaslanden gesommeerd zich te komen melden. Toen hij op 14 maart in de Gajo-Loeös aankwam, bleken veel dorpen zijn oproep te hebben genegeerd en zich te hebben verschanst in versterkte kampongs. Hierop koos Van Daalen zes dorpen in de Gajo om aan te vallen. Keer op keer hadden de Gajo zich met vrouwen en kinderen verschanst achter aarden wallen met bamboeomheiningen. Zij waren gewapend met slag- en steekwapens en enkele ouderwetse musketten en donderbussen. De gevechten duurden meestal niet meer dan een uur, soms langer. In dat uur werd alles wat bewoog zonder pardon neergeschoten. Onder de slachtoffers waren veel vrouwen en kinderen. In juni troffen drie dorpen in

⁴⁶ Veer, *De Atjeh-oorlog*, 260.

⁴⁷ *Ibidem*, 247.

⁴⁸ *Ibidem*, 267–268.

de Alaslanden hetzelfde lot.⁴⁹ Na een bestudering van *De tocht van overste van Daalen door de Gajō-, Alas- en Bataklanden, 8 Februari tot 23 Juli 1904* van luitenant J.C.J. Kempees, kwam ik op een totaal van 3025 doden (waarvan ongeveer 1200 vrouwen en kinderen) en 228 gewonden. Van die 228 gewonden waren 217 vrouwen en kinderen, waarvan minimaal 126 kinderen. Daarnaast waren er nog 172 vrouwen en kinderen ‘ongedeerd’.⁵⁰

⁴⁹ Ibidem, 269–271.

⁵⁰ J. C. J. Kempees, *De tocht van overste van Daalen door de Gajō-, Alas- en Bataklanden, 8 Februari tot 23 Juli 1904* (Amsterdam 1905) 20–21,35–37,50,52,63,68,71–73,75,82,86–87,100–105,116–117,127,129–130,133–134,152–154,156,161,163,165,173,175,180.

Hoofdstuk III

3.1

In zijn artikel *On genocide and mass violence in colonial Indonesia* schrijft Raben: ‘In many cases [...] genocidal intentions were veiled in arguments of political or military necessity. In the case of the Dutch conquest of Aceh, mass killings were disguised as warfare, that is, as a tactic necessary to overcome the violent resistance of the Acehnese.’ Met woorden als ‘veiled’ en ‘disguised’ lijkt het alsof genocide het eigenlijke doel was. Tegelijkertijd geeft Raben direct toe dat de motivatie voor het geweld het beëindigen van alle verzet op Atjeh was, niet het uitmoorden van alle Atjehers.⁵¹ Deze motivatie kwam voort uit het gevoerde koloniaal beleid. En dit beleid kwam weer voort uit politieke keuzes.

Een groot verschil tussen Duits-Zuidwest-Afrika en Atjeh was, dat de eerste een vestigingskolonie was. Maar volgens historicus Dominik Schaller hadden kolonisten in Afrika, in tegenstelling tot de vestigingskoloniën in de Amerika’s en Australië, vaak niet de middelen om zomaar een inheemse bevolking te verdrijven. Bovendien waren Afrikanen veel beter bestand tegen de besmettelijke ziekten die zo hadden huisgehouden onder de oorspronkelijke bewoners van Noord- en Zuid-Amerika en Australië. Mede hierdoor waren kolonisten in Afrika voor het voortbestaan van de kolonie, zeker in het begin, afhankelijk van de medewerking van lokale hoofden. Daarnaast hadden de kolonisten de Afrikanen juist nodig als arbeiders.⁵² Ook in Duits-Zuidwest-Afrika was het uitdrukkelijk de bedoeling dat de lokale bevolkingen werden gebruikt als goedkope arbeidskrachten om zo de kolonie tot economische bloei te brengen. De blanke kolonisten zouden hierbij een soort aristocratische bovenlaag vormen. Hiermee leek de kolonie toch meer op een exploitatiekolonie, zoals Brits-Indië en Nederlands-Indië.⁵³

Maar waarom dan het extreme geweld tegen de Herero en de Nama als zij nodig waren om de kolonie tot een succes te maken? Hoewel de opstand van de Herero in eerste instantie succesvol leek, had Leutwein het voortbestaan van de kolonie in korte tijd veiliggesteld. Leutwein werd echter verboden te onderhandelen en generaal Von Trotha weigerde elke onderhandeling, ook toen hij de Herero had teruggedreven op de Tafelberg. Maar zelfs nadat Von Trotha de Herero op de Waterberg overtuigend had verslagen, ging het geweld tegen de Herero door. Zowel Schaller als Mark Levene schrijven, dat een extreme reactie als deze vaker volgde als een Europees koloniaal leger een serieuze nederlaag

⁵¹ Remco Raben, ‘Epilogue: On genocide and mass violence in colonial Indonesia’, *Journal of genocide research* 14 (2012) 485–502, aldaar 498.

⁵² Dominik J. Schaller, ‘Genocide and Mass Violence in the Heart of Darkness’ in: Donald Bloxham en A. Dirk Moses (eds.), *The Oxford Handbook of Genocide Studies*. Oxford Handbooks in History (Oxford 2010) 345–364, aldaar 345–450.

⁵³ Levene, *The rise of the West and the coming of genocide*, 230–231.

leed tegen een lokale bevolking. Het economische belang was hierbij van ondergeschikt belang. Wat de doorslag gaf was niet alleen de tegenslag in de kolonie zelf, maar vooral het geschonden prestige tegenover de andere koloniale mogendheden.⁵⁴ Dit is zeker ook wat er in Duits-Zuidwest-Afrika gebeurde. Zoals we zagen, werd het neerslaan van de opstand van de Herero de enige prioriteit. De keizer koos hierbij bewust voor Von Trotha, terwijl deze reeds een reputatie had opgebouwd als racistische houwdegen.

Bij de tocht van Van Daalen lijken deze overwegingen nauwelijks van toepassing. De bewoners van de Gajo- en Alaslanden hadden het KNIL geen serieuze nederlaag bezorgd en Nederland hoefde geen gekrengd prestige te wreken. Wel moesten deze gebieden onder Nederlands bestuur komen en kreeg Van Daalen van Van Heutsz de instructie om ‘in dit landschap het verzet te breken van alle stamhoofden [...], die zich met hun stam of deel van den stam gewapenderhand tegen een rustige en ordentelijken staat van zaken verzetten.’⁵⁵ Het was het sluitstuk van de verovering van Atjeh onder Van Heutsz. De symbolische waarde van deze laatste verovering moet echter groot zijn geweest. Daarnaast stond Van Heutsz op het punt om gouverneur generaal te worden. Een mislukking zou enorm gezichtsverlies hebben betekend. Dit gold ook voor de verantwoordelijke minister A.W.F. van Idenburg van Koloniën, die van de expeditie op de hoogte was. Van Heutsz nam geen risico en koos voor de reeds als hardvochtig bekend staande Van Daalen, die als beoogd opvolger van Van Heutsz in Atjeh, natuurlijk zelf ook alle belang had bij het welslagen van zijn expeditie. Met andere woorden: de tocht moest slagen!

3.2

Volgens Isabel Hull speelden de militaire doctrines van het Duitse leger een grote rol in de genocide van de Herero. Niet een simpele overwinning op, maar de totale vernietiging van, het vijandelijke leger was het doel. Om deze totale overwinning te bereiken lag de nadruk op mobiliteit, agressiviteit en het zo snel mogelijk omsingelen van de vijand om deze tot een definitieve slag te dwingen. Als dit niet lukte, moest meteen de achtervolging worden ingezet, om zo alsnog tot die allesbeslissende slag te komen. Bij het opleiden van officieren werd grote nadruk gelegd op eigen initiatief, het nemen van grote risico's en zelfopoffering in het volbrengen van een missie. Dit alles werkte echter een cultuur

⁵⁴ Schaller, 'Genocide and Mass Violence in the Heart of Darkness', 356–357; Levene, *The rise of the West and the coming of genocide*, 136.

⁵⁵ G.C.E. Daalen, van, 'Verslag van den tocht naar de Gajo- en Alaslanden in de maanden februari tot en met juli 1904 onder den luitenant-kolonel van den generalen staf G.C.E. van Daalen, met 4 kaarten en 17 bijlagen.' (zp 1905), IISG, Archief Gotfried Coenraad Ernst van Daalen.

van extreme gewelddadigheid in hand. Von Trotha voldeed in alle opzichten aan deze militaire traditie.⁵⁶

Maar deze manier van oorlogvoeren was eigenlijk bedoeld voor gevechten tegen andere Europese legers. In een koloniale setting ontaarde een oorlog al gauw tot een oorlog tegen een heel volk, omdat oorlogsdoelen absoluut waren en men niet altijd een onderscheid kon (of, in het geval van Von Trotha, wilde) maken tussen combattanten en non-combattanten.⁵⁷ De combinatie van Von Trotha's streven naar een totale overwinning en een koloniale setting leidde zo mede tot de bijna totale vernietiging van een heel volk. Wat zeker een rol speelde bij de slachtpartijen na de slag op de Tafelberg was, dat Von Trotha in zijn roekeloosheid ook zijn eigen aanvoerlijnen had verwaarloosd. Er was gebrek aan schoon water en voedsel. Daarnaast brak er een cholera-epidemie uit onder zijn soldaten terwijl er nauwelijks medische zorg was. Hierdoor was het nemen van gevangenen, zelfs vrouwen en kinderen, uitgesloten.⁵⁸

Ook tijdens de tocht van Van Daalen zien we een dodelijke combinatie tussen gevechtshandelingen tegen hele (dorps-)bevolkingen met een absoluut oorlogsdoel en de gebruikte militaire methodes. We zagen hierboven dat de expeditie naar de Gajo- en Alaslanden eigenlijk niet mocht mislukken. Maar het doel van deze expeditie was de totale onderwerping van die landen aan het Nederlandse gezag. De tactiek was eenvoudig. Eerst veroverde men de borstwering, wat nog het gevaarlijkst was, want hier vielen de meeste slachtoffers aan koloniale zijde. Was deze eenmaal veroverd, dan schoten de marechaussee net zolang met hun repeteeerkarabijnen, totdat niemand in de kampong meer bewoog of zich leek te verzetten. Al bij de eerste grote verovering bij Pêparèq was er sprake van een slachtpartij, met 168 gedode mannen, 92 gedode vrouwen en 48 gedode kinderen. Daarnaast was er één gewonde man en waren er 26 gewonde vrouwen en 20 gewonde kinderen. Slechts 3 vrouwen en 9 kinderen waren ongedeerd gebleven.⁵⁹

Al toen verslag van Kempees uitkwam in 1905 viel het sommige lezers op, dat er nauwelijks gewonde of ongedeerde mannen waren.⁶⁰ In het hele verslag van Kempees kwam ik slechts 11 gewonde

⁵⁶ Hull, 'The military campaign in German Southwest Africa, 1904 - 1907 and the genocide of the Herero and Nama', 42-44.

⁵⁷ Moses, *Empire, colony, genocide*, 26.

⁵⁸ Hull, 'The military campaign in German Southwest Africa, 1904 - 1907 and the genocide of the Herero and Nama', 43-44.

⁵⁹ Kempees, *De tocht van overste van Daalen door de Gajō-, Alas- en Bataklanden, 8 Februari tot 23 Juli 1904*, 42.

⁶⁰ Wekker, *Hoe beschaafd Nederland in de 20e eeuw vrede en orde scheidt op Atjeh*, [, <http://wvi.antenna.nl/nl/ic/vp/atjeh/wek/>].

mannen tegen en enkele gevangengenomen hoofden of een gids.⁶¹ De meeste werden waarschijnlijk bij voorbaat afgemaakt. De zelfvoorzienende marechaussee was totaal niet berekend op het nemen van grote aantallen gevangenen. De overlevenden werden gewoon achtergelaten. Bijna trots verteld Kempees dat de marechaussee na de slachtpartij in Koetö Réh ‘[...] onder de menschenhoop (sic!) nog 61 kinderen ongedeerd [...]’ waren, alsmede ‘[...] enkele vrouwen [...]’. Die laatste bleken er welgeteld 2 te zijn. Hoe het deze 2 vrouwen is vergaan in hun zorg voor de 61 ongedeerde kinderen, de 31 gewonde kinderen en de 20 gewonde vrouwen vermeld hij niet.⁶²

3.3

In de oorlog tegen de Herero speelde racisme een zeer grote rol. Nu waren bijna alle Europeanen in meer of mindere mate racistisch in deze tijd, maar Mark Levene wijst erop dat in Duits-Zuidwest-Afrika het onderscheid tussen beschaafde superieure blanken en onderontwikkelde zwarten aan de fundamenteen lag van de hele onderneming. Dit effect werd nog versterkt doordat de blanken in feite een kleine minderheid waren, wat een absolute solidariteit tussen blanken noodzakelijk maakte. De kolonisten hadden hun racisme als het ware *nodig* als rechtvaardiging om de inlanders hun vee en hun land af te pakken en over hen te heersen, maar ook om hun eigen gevoel van veiligheid te stutten.⁶³ Toen de Herero in opstand kwamen zaten de Herero niet alleen aan het gevoel van veiligheid van de kolonisten, maar aan de fundamenteen van hoe zij de wereld en hun rol hierin zagen. Dit speelde dan ook een grote rol in de aanvankelijke hysterie en vervolgens in de arbitraire executies en het afmaken van krijgsgevangenen, die we in hoofdstuk 1 tegenkwamen.

Von Trotha’s eigen racistische en sociaal-darwinistische ideeën waren legendarisch. In een brief aan Leutwein, schreef Von Trotha enthousiast over het begin van de rassenoorlog, die hij al reeds in 1897 had voorzien toen hij in Duits-Oost-Afrika vocht.⁶⁴ Isabel Hull merkt echter op dat Von Trotha’s beruchte Vernichtungsbefehl, in ieder geval met betrekking tot de genocide van de Herero, ex post facto was. Racisme was hier een rechtvaardiging achteraf, niet de aanleiding voor de genocide.⁶⁵ Voor Keizer Wilhelm en zijn generale staf was het vooral Duitslands geschonden prestige dat telde. De superioriteit van Duitsland als Weltmacht en als kolonisator had een stevige knauw opgelopen. Daarnaast was de binnenlandse druk op de Keizer om in te grijpen, door alle gruwelverhalen erg groot geworden. Ongetwijfeld was Wilhelm’s beeld van zichzelf als doortastend leider van het Duitse

⁶¹ Kempees, *De tocht van overste van Daalen door de Gajō-, Alas- en Bataklanden, 8 Februari tot 23 Juli 1904*, 20–21, 35–37, 50, 52, 63, 68, 71–73, 75, 82, 86–87, 100–105, 116–117, 127, 129–130, 133–134, 152–154, 156, 161, 163, 165, 173, 175, 180.

⁶² Ibidem, 161–163.

⁶³ Levene, *The rise of the West and the coming of genocide*, 239–240.

⁶⁴ Trotha, von, ‘Trotha to Leutwein,’.

⁶⁵ Isabel Virginia Hull, ‘The military campaign in German Southwest Africa, 1904 - 1907 and the genocide of the Herero and Nama’, *Journal of Namibian studies : history, politics, culture* (2008) 39–44, aldaar 42–44.

Keizerrijk een factor van betekenis. In ieder geval veel belangrijker dan de levens van enkele *Hottentotten*.⁶⁶

Van openlijke sociaal-darwinistische denkbeelden is in de primaire bronnen over de oorlog in Atjeh nauwelijks sprake. Voorbeelden van racistische denkbeelden en een gevoel van de eigen superioriteit zijn echter legio. Zo schrijft Wekker: 'Is in het algemeen de guerilla de wreedste wijze van oorlogvoeren, zelfs bij beschaafde natiën, hoeveel te meer moest dit het geval worden tegen den inlandschen vijand, in casu den Atjeher, met zijn bekenden anarchistischen aanleg en bloeddorstigen aard, en waar de eigen troepen eveneens voor het grootste deel bestaan uit inlanders.'⁶⁷ Dit morele superioriteitsgevoel komen we ook in het verslag van Kempees tegen. Na de verovering van Koetö Réh, voert Kempees een verhaal op van een vrouw die eerst haar kind en dan zichzelf het leven benam. Het was voor hem 'een treurig bewijs hoeverre opgezweept fanatisme de normale menselijke gevoelens kan ontaarden.'⁶⁸

Hiermee suggereert Kempees dat dit soort fanatisme niet zou voorkomen, als de lokale bevolking reeds onder een beschaafd Nederlands bestuur had gestaan. Dat deze 'euveldaad' misschien te maken had met het feit dat de marechaussee zojuist bijna 500 mannen, vrouwen en kinderen had gedood, kwam niet in hem op. En hier komen we bij een punt dat overal in de literatuur over de Atjehoorlog terugkomt: de connectie tussen het koloniale geweld en de *ethische politiek*.⁶⁹ Nederland voelde de verplichting om de kolonie en haar bewoners tot ontwikkeling brengen naar moderne westerse maatstaven. De veroveringen waren dus noodzakelijk. Zoals we zagen in hoofdstuk 2, zat het verzet in Atjeh niet alleen het verwezenlijken van deze idealen op Atjeh zelf in de weg. Door de hoge kosten aan middelen en mankracht, gold dit ook voor de rest van het archipel. Met andere woorden, de oorlog in Atjeh zat het verwezenlijken van de Nederlandse versie van een modelkolonie in de weg.

Het Atjehse verzet zat zo aan de fundamenteën van hoe de *Nederlandse* kolonisator de wereld en hun eigen rol hierin zagen. Het duidelijkste voorbeeld is misschien wel het verraad van Toekoe Oemar. Ondanks dat dit 'verraad' zich acht jaar voor de tocht van Van Daalen afspeelde, is het opmerkelijk hoe de reactie van het koloniale bestuur, het KNIL en zelfs de Nederlandse bevolking lijkt op de reactie van de Duitsers op de opstand van de Herero. Het is ook in de nasleep van deze episode dat de tijd onder Van Heutsz begon. Geleidelijk werd in Atjeh de onderwerping van de gehele bevolking het enige

⁶⁶ Drechsler, *Let us die fighting*, 144–147.

⁶⁷ 'Hoe beschaafd Nederland in de twintigste eeuw vrede en orde scheidt', [<http://wvi.antenna.nl/nl/ic/vp/atjeh/wek/wek4.html>].

⁶⁸ Kempees, *De tocht van overste van Daalen door de Gajō-, Alas- en Bataklanden, 8 Februari tot 23 Juli 1904*, 261.

⁶⁹ Paul Bijl, *Emerging memory: photographs of colonial atrocity in Dutch cultural remembrance* (Amsterdam 2015) 73.

doel, zodat in ieder geval de rest van de kolonie tot ontwikkeling kon worden gebracht. Zo kon het gebeuren dat het enorme aantal slachtoffers tijdens de tocht van Van Daalen voor bijna alle betrokken militairen, bestuurders en politici de normaalste zaak van de wereld was.

De koloniale bestuurders waren volledig op de hoogte, want Van Daalen schreef na elke slachtpartij een brief met het aantal slachtoffers, inclusief vrouwen en kinderen (en niet te vergeten het aantal verschoten patronen).⁷⁰ De militairen en andere geïnteresseerden die eerst het in boekvorm uitgebrachte verslag van Van Daalen zelf konden lezen en later het boek van Kempees, inclusief exact dezelfde cijfers. Dit boek bevatte ook meerdere foto's, waarbij de colonne trots poseerde in de met lijken bezaaide dorpen. Minister Idenburg, die eerste ethische minister van koloniën, die op de hoogte was van het steeds hardvochtiger optreden tegen de bevolking onder Van Heutsz en de nota van Hurgronje, waarin deze speciaal waarschuwde voor het hardvochtige optreden van Van Daalen.⁷¹ Na de tocht zou deze minister zowel het optreden Van Heutsz als Van Daalen verdedigen in tweede kamer.

⁷⁰ G.C.E. Van Daalen, 'Brief van Van Daalen aan de militair commandant in Medan.' (zp 1904), IISG, Archief Gotfried Coenraad Ernst van Daalen, Stukken betreffende de tocht door de Gajo- en Alaslanden (1904). 1904-1905, inv. nr.22.

⁷¹ Snouck Hurgronje, Gobée en Adriaanse, *Ambtelijke adviezen van C. Snouck Hurgronje 1889-1936*, 356–360.

Conclusie

Was de genocide op de Herero en de Nama uniek of onderdeel van een breder patroon van extreem koloniaal geweld, in de periode van het modern imperialisme, in vergelijking met de tocht van Van Daalen? Met deze onderzoeksvraag was ik dit onderzoek gestart. Hierbij heb ik eerst gekeken naar de omstandigheden rondom de genocide op de Herero in Duits-Zuidwest-Afrika tussen 1904 en 1907. Vervolgens heb ik gekeken naar de omstandigheden rondom extreem gewelddadige optreden tegen de lokale bevolking tijdens de tocht van overste Van Daalen door de Gajo- en Alaslanden in Atjeh in 1904. Tenslotte heb ik de twee casus naast elkaar gelegd, om te kijken of er sprake was van vergelijkbare omstandigheden en factoren.

Ik wilde dit onderzoeken, omdat er aan de ene kant historici zijn die de genocide op de Herero en de Nama vooral zien als een voorbode van de Holocaust, terwijl een andere groep historici de genocide als onderdeel van een breder patroon van extreem geweld tegen lokale bevolkingen in het tijdperk van het moderne imperialisme plaatsen. De verschillen lijken in eerste instantie enorm. Bij de genocide op de Herero en de Nama ging het om een enorme militaire operatie waarbij tienduizenden Herero en Nama omkwamen. Daar komt bij dat generaal Von Trotha's *Vernichtungsbefehl* uniek was in de koloniale setting. Geen andere koloniale mogendheid had het vernietigen van een heel volk zo expliciet tot oorlogsdoel verheven. Het is mede deze combinatie van schaal en intentie dat de genocide op de Herero en de Nama als enige koloniale genocide wordt erkend door de V.N.

Maar ik ben van mening dat het verschil toch vooral in de schaal zat. Als we naar de intentie kijken zijn de er meer overeenkomsten. In beide gevallen was het doel van de operatie niet zozeer het uitroeien van een (dorps-)bevolking, maar respectievelijk het neerslaan van een opstand en het veroveren van een nieuw gebied. Maar wat we ook zagen was, dat hierbij in beide gevallen bewust werd gekozen voor een aanvoerder die bekend stond als uiterst gewelddadig. Daarnaast waren in beide gevallen de oorlogsdoelen absoluut en werd er nauwelijks onderscheid gemaakt tussen combattanten en non-combattanten. Hoewel de gebruikte tactieken enorm verschilden, waren beide niet toegerust op het nemen van gevangenen, wat resulteerde in het executeren van (mannelijke) gevangenen op grote schaal. Voor zowel Wilhelm en generale staf, als voor Van Heutsz en Idenburg, was dit alles geen bezwaar, zolang het politieke doel maar werd behaald.

Als we kijken naar de rol van racisme dan lijken de verschillen groter. Zowel de kolonisten als Von Trotha hadden openlijk racistische en sociaal-darwinistische denkbeelden. Dit had zeker invloed op de behandeling van de Herero en de Nama. Het racisme in Nederlands-Indië had een duidelijke paternalistische component. Maar ik denk dat in beide gevallen toch belangrijker was hoe de kolonisator zichzelf zag. De kolonie in Duits-Zuidwest-Afrika werd niet voor niets een modelkolonie genoemd. Het was een symbool van zowel de macht van het Keizerrijk als een symbool van de Duitse beschaving. En dit gold ook voor de Nederlandse kolonie in Nederlands-Indië. Zowel de opstand van de Herero, als de inwoners van de Gajo- en Alaslanden stonden dit ideaal in de weg.

Mijn conclusie is, dat er veel overeenkomsten waren in de omstandigheden en factoren rondom enerzijds de genocide op de Herero en de Nama en anderzijds de slachtpartij onder de bevolking van de Gajo- en Alaslanden. Het geweld tegen de lokale bevolkingen in deze twee koloniën ging van staatswege uit en kwam voort uit een *mindset*, waarbij het welzijn en zelfs het voortbestaan van deze bevolkingen ondergeschikt werd geacht aan de idealen van de kolonisator. Dat een koloniale oorlog kon ontaarden in genocidaal geweld werd dus minder bepaald door een specifiek Duitse vorm van kolonialisme en meer door factoren en omstandigheden die hoorde bij het moderne imperialisme.

Nu dringt zich natuurlijk toch de vraag op of er ook tijdens de tocht van Van Daalen sprake was van genocide. Gezien de veel kleinere schaal, zal een officiële erkenning door de V.N. erg onwaarschijnlijk zijn. Maar genocide of niet, ik denk dat het potentieel voor genocide wel degelijk aanwezig was. Paul van 't Veer schreef hierover: 'Hij (Van Daalen) had er ook meer (dorpen) kunnen kiezen en zonder veel moeite of risico bijvoorbeeld de *helft* van de bevolking kunnen uitroeien terwijl het met zijn methode ook niet tot de onmogelijkheden had behoord de Gajo- en Alaslanden binnen dezelfde tijd van vijf maanden geheel te ontvolken.'⁷² Ik denk dat als meer dorpen zich verzet zouden hebben, de kans hierop behoorlijk groot was.

⁷² Veer, *De Atjeh-oorlog*, 270.

Literatuur

Primaire Bronnen

Daalen, van, G.C.E., 'Verslag van den tocht naar de Gajo- en Alaslanden in de maanden februari tot en met juli 1904 onder den luitenant-kolonel van den generalen staf G.C.E. van Daalen, met 4 kaarten en 17 bijlagen.' (zp 1905), IISG, Archief Gotfried Coenraad Ernst van Daalen.

'Hoe beschaafd Nederland in de twintigste eeuw vrede en orde scheidt', [, <http://wvi.antenna.nl/nl/ic/vp/atjeh/wek/wek4.html>].

Kempees, J. C. J., *De tocht van overste van Daalen door de Gajō-, Alas- en Bataklanden, 8 Februari tot 23 Juli 1904* (Amsterdam 1905).

Snouck Hurgronje, Christiaan, Emile Gobée, en Cornelis Adriaanse, *Ambtelijke adviezen van C. Snouck Hurgronje 1889-1936*. Rijks geschiedkundige publicatiën. Kleine ser 33-35 ('s-Gravenhage 1957).

Trotha, von, Lothar, 'Trotha to Leutwein,' (zp 1904), Reichskolonialamt, File No. 2089.

Van Daalen, G.C.E., 'Brief van Van Daalen aan de militair commandant in Medan.' (zp 1904), IISG, Archief Gotfried Coenraad Ernst van Daalen, Stukken betreffende de tocht door de Gajo- en Alaslanden (1904). 1904-1905, inv. nr.22.

Secundaire Bronnen

Bijl, Paul, *Emerging memory: photographs of colonial atrocity in Dutch cultural remembrance* (Amsterdam 2015).

Brendon, Piers, 'The Kaiser's Holocaust by David Olusoga & Casper W Erichsen – review', *The Guardian* (zp 4 december 2010), sectie Books.

correspondent, Jason Burke Africa, en and Philip Oltermann, 'Germany moves to atone for "forgotten genocide" in Namibia', *The Guardian* (zp 25 december 2016), sectie World news.

Drechsler, Horst, *Let us die fighting: the struggle of the Herero and Nama against German imperialism (1884-1915)*. Zed press series ; 3. Africa (London 1980).

Erichsen, Casper Wulff, *The Kaiser's Holocaust: Germany's forgotten genocide* (London 2011).

'Genocide', , *Wikipedia* (zp 2016).

Groen, P. M. H., 'Geweld en geweten', *Militaire spectator : tijdschrift voor het Nederlandsche leger* 182 (2013) 248-266.

Hull, Isabel V., *Absolute destruction: military culture and the practices of war in imperial Germany* (Ithaca ; London 2005).

- Hull, Isabel Virginia, 'The military campaign in German Southwest Africa, 1904 - 1907 and the genocide of the Herero and Nama', *Journal of Namibian studies : history, politics, culture* (2008) 39–44.
- Hull, Isabel Virginia, 'The military campaign in German Southwest Africa, 1904 - 1907 and the genocide of the Herero and Nama', *Journal of Namibian studies : history, politics, culture* (2008) 47–24.
- Levene, Mark, *Genocide in the age of the nation state* (London ; New York : New York 2005).
- Levene, Mark, *The rise of the West and the coming of genocide. Genocide in the age of the nation-state v. 2* (London ; New York : New York 2005).
- Littikhuis, Bart, en A. Dirk Moses, ed., *Colonial counterinsurgency and mass violence: the Dutch empire in Indonesia*. Routledge studies in the modern history of Asia 99 (London 2014).
- Moses, A. Dirk, ed., *Empire, colony, genocide: conquest, occupation, and subaltern resistance in world history. War and genocide vol. 12* (New York, NY [etc] 2008).
- Onishi, Norimitsu, 'Germany Grapples With Its African Genocide', *The New York Times* (zp 29 december 2016).
- Raben, Remco, 'Epilogue: On genocide and mass violence in colonial Indonesia', *Journal of genocide research* 14 (2012) 485–502.
- Reuters, 'Germany sued for damages of "forgotten genocide" in Namibia', *The Guardian* (zp 5 januari 2017), sectie World news.
- Schaller, Dominik J., 'Genocide and Mass Violence in the Heart of Darkness', *The Oxford Handbook of Genocide Studies*. Oxford Handbooks in History (2010) 345–364.
- Veer, Paul van 't, *De Atjeh-oorlog. Achtergronden*. N.R (Amsterdam 1969).
- 'Whitaker Report on Genocide, 1985 - Prevent Genocide International', [<http://www.preventgenocide.org/prevent/UNdocs/whitaker/>].
- Zimmerer, Jürgen, *Von Windhuk nach Auschwitz?: Beiträge zum Verhältnis von Kolonialismus und Holocaust*. Periplus studien 15 (Berlin 2011).
- Zimmerer, Jürgen, Joachim Zeller, en Edward Neather, ed., *Genocide in German South-West Africa: the colonial war (1904-1908) in Namibia and its aftermath* (Monmouth 2008).
- Zuid-Afrika, Bram VermeulenCorrespondent, 'Namibië is Duitse koloniale massaslachting nog niet vergeten' [<http://nos.nl/nieuwsuur/artikel/2156654-namibie-is-duitse-koloniale-massaslachting-nog-niet-vergeten.html>].